FILOZOFIA
Roč. 56, 2001, č. 8

MIGUEL DE UNAMUNO - SVÉVOLE NEBO SUBVERZE?

MICHAL FUSEK, Chýně, Česká republika

Ideál radikální plurality je produktem postmoderního myšlení, jež samo sebe chápe jako rozvinutí a završení určitých tendencí projevujících se už v myšlení předchozího období moderny. Rozvíjející se pluralita diskurzů však byla na rozdíl od našich časů omezena pouze na intelektuální elity, a právě v tomto smyslu je postmoderna chápána jako završení moderny.

Nezbytným předpokladem skutečně pluralitního myšlení je postoj permanentního zpochybňování, demaskování, boření společensky stabilizovaných kódů, mýtů a ideologií, postoj subverze nebo, jak ho označuje pro svou vlastní potřebu Miguel de Unamuno v eseji *O poevropštění*, postoj SVÉVOLE (*arbitrariedad*). Takový postoj však není a nikdy nebyl výsadou určité doby či myšlenkového směru, ale je naopak vždy výrazem svobodného ducha bez ohledu na čas a prostředí. Výrazným představitelem právě takového způsobu myšlení byl Miguel de Unamuno.

Na první pohled působí jako projev skutečné svévole převratný vývoj Unamunových společenských postojů, který proběhl v relativně krátkém období a který by stačil na několik životů. Připomeňme jen stručně některé pozice. Východiskem byl baskický nacionalismus, pak následoval příklon k socialismu. Na období socialistické navazuje období anarchistické. Anarchismus mu byl bližší především proto, že lépe odpovídal cítění lidu. Socialismus je podle Unamuna pouze ekonomická teorie, a proto ve vztahu k lidu něco příliš abstraktního, cizorodého, zatímco anarchismus je především náboženství s vlastním kultem i mučedníky. Upřesňuje-li pak, jaký typ anarchismu je mu blízký, jmenuje jako jeho představitele příznačně Ibsena a Kierkegaarda.

V období, kdy byl příznivě nakloněn socialismu, nachází i zde, stejně jako v případě anarchismu, řadu pozitivních analogií s křesťanstvím, později jakoukoli spřízněnost mezi oběma systémy popírá a socialismus tvrdě odmítá jako ideologii *založenou na závisti a nenávisti*.

Kolem roku 1900 dochází v Unamunově myšlení k radikálnímu obratu, který Rafael Pérez de la Dehesa spojuje se ztrátou důvěry k lidu. Od té doby namísto ideologií preferuje Unamuno osobní misi, a zaujímá tak pozici elitismu. Přiklání se k požadavku posílení moci státu, dává jednoznačně přednost evoluci před revolucí.

Vývoj, který jsme ve stručnosti načrtli, může někdo označit jako projev nepevnosti charakteru. Jiný možný pohled na věc lze shrnout jako příklad postoje trvalé otevřenosti, připravenosti k radikálnímu obratu, pozná-li člověk, který je v neustálém kontaktu s měnící se realitou a který připouští nestabilní úroveň vlastního poznání, že jeho stávající pozice je mylná.

Obhajoba druhé varianty, která je Unamunovi vlastní, je obsažena v jeho eseji *O důslednosti, poctivosti*. Důslednost v myšlení a jednání je základním požadavkem společnosti ve vztahu k jedinci i společenským autoritám. A právě tento požadavek je východiskem Unamunovy kritiky společenské situace.

Co se skrývá za požadavkem důslednosti především: touha po stabilitě, lenost a pohodlnost. Chceme si být jisti stabilitou společenské morálky, protože jen tak se cítíme bezpečni, ale nejen to, právě zde se rodí pokrytectví, jež prostupuje celou společenskou strukturu. Velmi často si totiž chceme být jisti důsledností druhého proto, abychom sami mohli zneužít tohoto stavu pro uplatnění vlastní nedůslednosti. Důslednost druhých je v tomto případě v našich očích jejich slabostí. V dalším případě zase pro změnu usilujeme o to, aby naše slova a činy odpovídaly představě, kterou si o nás utvořili druzí, bez ohledu na naše vlastní přesvědčení. Obvykle raději podléháme vnější autoritě proto, abychom nemuseli usilovat o kultivaci autority vlastní. A tak zrazujeme sami sebe.

Proti těmto postojům staví Unamuno nezbytnost lásky k pravdě, která je především odmítnutím výše popsané důslednosti. Postavit se této důslednosti ve všech souvislostech je nezbytné proto, že je silou vytvářející moc umrtvujícího dogmatismu, který ovládá celou společnost. Proto je součástí eseje *O důslednosti, poctivosti* oslava sofistů, kteří podrývají autoritu stabilizovaných idejí, jež se stávají nástrojem moci státu nad lidmi. Ideje mají sloužit člověku, a ne naopak. Zápas s těmito stabilizovanými idejemi je tedy zápasem se sebejistotou moci.

S požadavkem důslednosti je obvykle spojován požadavek logického myšlení. Podle Unamuna však to, čemu říkáme logika, je pouze metodou, kterou užívá náš rozum k tomu, aby uspokojil sám sebe. To, co je logické, má být tedy vhodně přiřaditelné k našemu vžitému systému hodnot. Má to být něco, co tento systém ani neznepokojí, ani nezpochybní. Co potvrdí a posílí naši zahleděnost do sebe sama, co nás uchová ve stavu pohodlné nečinnosti a co také obvykle odpovídá obecnému povědomí o tom, co je správné a žádoucí.

Prostředkem obrany proti důslednosti je Unamunovi SVÉVOLE, kterou však nechápe jako nějaký nezávazný rozmar, ale vnímá ji naopak jako skutečně angažovaný postoj k sobě i k druhým.

Odmítá tedy Miguel de Unamuno důslednost jako takovou? Jeden způsob jejího uplatnění rozhodně připouští: *"... je zřejmé, že u poctivého a upřímného myslitele se důslednost omezuje na souvislost myšlení, na to, že se jeho myšlenky přirozeně a živě rodí jedna z druhé, i kdyby se konec tohoto řetězce diametrálně lišil od jeho počátku "* (*O důslednosti, poctivosti*)

Metoda SVÉVOLE nebo subverze je prostředkem tvorby a posilování rozličnosti ve všech oblastech. V tomto případě můžeme pro ilustraci vyjít z Unamunovy představy o správně fungujícím státu.

V koncepci uspořádání státu se uplatňuje stejně jako v koncepci osobní sebetvorby princip SVÉVOLE v oblasti problematiky sebedefinování a možnosti koexistence. Do popředí se dostává jeden výrazný rys Unamunova myšlení, společný s F. Nietzschem, jímž je uplatňování principu boje, agrese, který je životadárnou silou SVÉVOLE. V případě obou myslitelů se jedná o rozvinutí tezí Darwinova učení aplikovaného v širších souvislostech. Uveďme si pro ilustraci citát z Unamunova eseje *Ještě o krizi vlastenectví:*

"Faktem je, že ten, kdo se nesnaží být v druhých, přestane být sám v sobě, ten, kdo neusiluje o to vtisknout svou pečeť druhým, sám ji ztratí. Duch se neuchová a nevzroste

jinak, než že se vydá. Kdo se vzdává toho, aby ovlivňoval ty, co jej obklopují, kdo se vzdává toho, aby je měnil k svému obrazu a podobě, vzdává se vlastně možnosti uchovat se takový, jaký je..."

Základním předpokladem pro možné soužití regionů a národů v rámci státu či v rámci širšího kontextu mezinárodních vztahů a stejně tak i možnosti soužití jedinců v rámci společnosti je trvalé úsilí o vnucení vlastní identity druhým, ale zároveň také schopnost otevřít se témuž tlaku ze strany oponenta. Trvalá kultivace vlastní identity tedy představuje i ochotu přijmout fakt nadřazenosti druhého národa, druhého člověka či jiné kulturní tradice v určité konkrétní oblasti našeho vlastního života.

Systém funguje vždy tím lépe, čím je jeho struktura vnitřně rozmanitější, přičemž rozmanitost mimo jiné vytváří nezbytné mechanismy potřebné pro sebeobranu. Tato struktura však může být rozmanitá jen tehdy, odmítneme-li falešnou ideu rovnostářství, která je zároveň zdrojem i plodem pokrytectví. S ideou rovnostářství pak jsou spojena další nebezpečí v podobě pseudotolerance či indiference. Trvalý konflikt mezi všemi výše zmíněnými složkami společenské struktury nejen slouží rozvíjení nezbytné rozličnosti, ale zároveň působí jako stejně nezbytný prostředek pro uplatnění očistného procesu v duších lidí i národů, uvolňuje je z pout pokrytectví a přetvářky a umožňuje vybití nahromaděné agresivity, která si tak jako tak najde vždycky cestu k sebevyjádření. Žádoucí tedy není eliminace agresivity, ale její kultivace.

Pozoruhodným dokladem trvalé inspirativní síly uplatňování Unamunovy SVÉVOLE jsou podle mého názoru myšlenky obsažené v eseji *O poevropštění* s dodatkem (*Svévole*). V této práci, jejímž námětem je otázka vztahu Španělska a Evropy (připomínám, že esej je z roku 1906), je čtenář postaven před několik zásadních otázek, které lze vyjádřit protikladem pojmů věda, nebo moudrost, život, nebo smrt a radost, nebo láska.

Evropa, západní civilizace jako celek, je stále přes veškerou sebekritiku, přes veškeré pochybnosti vyjadřované významnými osobnostmi symbolizována stejnou ideou samospasitelnosti vědy, ideou pokroku jako za Unamunových časů. Unamuno se staví proti hegemonii vědy, která je mu synonymem modernity a pokroku především proto, že je dokladem toho, jak snadno člověk podléhá pohodlné touze po jednoduchých, jednoznačných odpovědích a řešeních. Touha po jednoznačnosti je přímo spojena s nechutí přijmout rozmanitost života, přijmout zodpovědnost za sebe i svět kolem nás. Na druhé straně moudrost je založena na vědomí, že trvalou podstatou člověka je tajemství a tajemství znamená především přijetí mnohosti. Moudrost je pro Unamuna spjata s osobní ideou Boha, tato idea je ze své podstaty nesdělitelná, nepřenosná pomocí mechanismů myšlení a slov, které nám byly vnuceny společností, je sama tajemstvím. To znamená, že to, co je nejdůležitější v lidském životě, je zcela mimo jakékoli hodnoty představované vědou či pokrokem. Na druhé straně však Unamuno připouští existenci vědy, avšak výhradně jako nástroje moudrosti, nikoli jako modly.

Další dva pojmy, život, nebo smrt, mají se k sobě v podstatě stejně jako věda a moudrost. Láska k životu moderního i postmoderního člověka představuje především neustálou snahu popřít vlastní smrtelnost. Ideálem doby je tedy člověk, který je schopen zapomenout na vlastní smrtelnost, tedy člověk, který není člověkem v pravém smyslu

slova, není člověkem v plnosti svých možností, tedy ve stavu vlastní autentické existence, jejíž podstatou je bytí k smrti.

A nakonec radost, nebo láska, jak říká Unamuno doslova, buď, anebo, oboje najednou mít nelze. Co je to radost? Je to výraz povrchnosti, banality a vulgarity. Je to něco, co je vlastní člověku, jehož smyslem života je být šťastný, být v souladu s dobou a její samolibostí.

V této věci se stal Unamunovi oponentem generační kolega Pío Baroja. V eseji *O poevropštění* to připomíná Unamuno takto:

"Baroja pak říká: Jednou z nejsmutnějších věcí ve Španělsku je pro mě to, že my Španělé nedokážeme být frivolní a žoviální." Unamuno odpovídá na tento povzdech následujícími slovy: *"A pro mě by jednou z nejsmutnějších věcí pro Španělsko bylo to, že bychom se my Španělé mohli stát frivolními a žoviálními."*

Že není tento spor nikterak vzdálený našim časům a že se týká celé západní kultury, můžeme doložit krátkým úryvkem z románu *Nesmrtelnost* Milana Kundery. Postoj k radosti tak, jak ji vymezuje Unamuno, je v případě Kunderova díla totožný. Jedna z postav románu se k problému vyjadřuje takto:

"Tragédie bude vyhnána ze světa jako stará špatná herečka, která se chytá za srdce a deklamuje ochraptělým hlasem. Frivolita je radikální odtučňovací kúra. Věci pozbudou devadesáti procent smyslu a stanou se lehké."

Celý esej *O poevropštění* je zaměřen prostřednictvím řešení otázek výše zmíněných problémů k obhajobě SVÉVOLE a k odmítnutí rozumu. Ostatně takzvaná iracionalita postojů charakterizuje značnou část Unamunova díla. Podle mého názoru však z jeho strany nejde o zásadní odmítnutí rozumu jako nástroje lidského chápání se skutečnosti, jde mu především o odmítnutí totalizujících požadavků zmíněné vědy a pokroku, o odmítnutí toho, co je všeobecně považováno za rozumné a nezpochybnitelné. Odmítá tedy především pozici pohodlných a bezpečných před-soudů. Konečně i jeho smysl pro paradox je výrazem odmítaného rozumu.

"Paradox je hluboká svévolná pravda, pravda vášnivá, pravda, která vychází ze srdce, pravda, na kterou jsem pak nikdy nezapomněl."

Jeho vlastní pozici SVÉVOLE lze skutečně nejlépe vztáhnout k postmodernímu požadavku subverze. Její uplatnění není nikdy završeno, protože tvorba falešných jistot, mýtů a ideologií není nikdy uzavřena ani omezena. Ostatně sama postmoderna se stala do značné míry ideologií. Připomeňme varovná slova Jeana Françoise Lyotarda, který se obrací proti maškarádám cynického postmodernismu a proti šířící se ochablosti a politováníhodné únavě z teorií. Popularizace myšlenek postmoderny, zásadně zpochybňujících možnosti našeho poznání, zapříčinila ve své zvulgarizované podobě to, že se lidé masově obracejí k radostné vědě tzv. instinktivního vnímání skutečnosti, a stávají se tak prostřednictvím médií, ovládaných skutečnými mistry cynické indiference, snáze manipulovatelní než kdykoli předtím. Subverzivní myšlení se stalo v kontextu masové kultury parodií sama sebe. Je jistě zapotřebí neustále připomínat omezenost našeho poznání, avšak s vědomím, že máme jen je.

Nebezpečí cynismu byl Miguel de Unamuno uchráněn svým celoživotním zápasem s Bohem, svou poutí životem v trvalém napětí mezi nadějí a zoufalstvím. Metafyzická naděje mu dodávala sílu k neustálému uplatňování zodpovědné SVÉVOLE. Tím, že

objekt jeho naděje byl mimo tento svět, nemohl nikdy zcela podlehnout nejnebezpečnější lidské iluzi o možnosti dosažení dokonalého řádu na tomto světě. Byl si vědom toho, že život skutečného intelektuála či myslitele, nebo jak chcete, spočívá v neustálé nikdy nezavršitelné snaze po odhalení a zavržení všech iluzí, které si lidé a jejich instituce o sobě vytvářejí. A byl si vědom také toho, že je nezbytné nikdy nepodlehnout pohodlné pozici indiference či nadhledu.

LITERATURA

[1] MIGUEL DE UNAMUNO: *Algunas consideraciones sobre la literatura hispanoamericana*. Espasa-Calpe, Madrid 1968.
[2] KUNDERA, M.: *Nesmrtelnost*. Atlantis, Brno 1993.
[3] RAFAEL PÉREZ DE LA DEHESA: *Política y sociedad en el primer Unamuno, 1894-1904*. Ciencia Nueva, Madrid 1966.
[4] PEDRO LAIN ENTRALGO: "Miguel de Unamuno o la desesperación esperanzada". In: *Obras completas*. Plenitud, Madrid 1965.
[5] WELSCH, W.: *Naše postmoderní moderna*. Zvon, Praha 1994.
[6] RIBAS, P.: *Unamuno y Nietzsche*. Cuadernos hispanoamericanos, 440-441, 1987, s. 251-281.

Mgr. Michal Fusek
Boční 122
253 01 Chýně
Česká republika